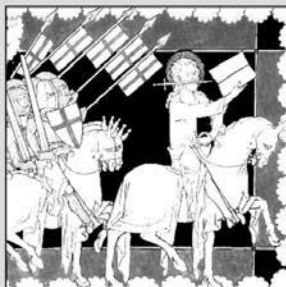
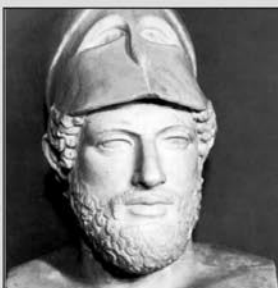
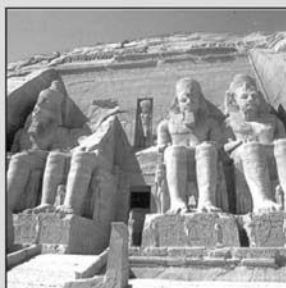

KLIÓ 2018/1

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT

A tartalomról:
Titkos életrajz Theodóra
császárnőről
Közvetlen demokrácia
Svájcban
Bojkottált olimpia
Orwell évében

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

KLIO. Történelmi szemlélő folyóirat

Szerkesztőbizottság: Orosz István akadémikus, professor emeritus DE, *elnök*;

Bárány Attila akadémiai doktor, egyetemi tanár, DE, *főszerkesztő*;
dr. Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF, DE; Kozári Monika PhD
MTA Doktori Tanács; Madarász Imre CSc habil. egyetemi docens, DE és

Reszler Gábor PhD főiskolai tanár, NYE, *szerkesztők*.

Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.

A borító Borsi Csaba munkája.

Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.

A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Telefon: 52-512 900/23 096

Kiadja a KLIÓ Alapítvány.

Kuratórium: Solymosi László akadémikus, professor emeritus, DE, *elnök*;

Barta Róbert habil. egyetemi docens, DE; Bitskey István akadémikus,
professor emeritus, DE; Györköss Attila habil. egyetemi docens, DE
és Pete László habil. egyetemi docens, DE.

Megjelent

a Magyar Tudományos Akadémia,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézete
támogatásával.

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja:

<http://real-j.mtak.hu/2048/>

A KLIÓ az interneten is olvasható: <http://www.c3.hu/~klio>

e-mail címek: fodor.mihalyne@arts.unideb.hu

erdelyi37tamas@gmail.com

A folyóirat megjelenik minden negyedév közepső hónapjában. Előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50. Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 800 Ft + postaköltség.

ISSN 1216–2965

E számunk szerzői

Blaskó Barbara PhD-hallgató, DE
Debreczeni Márk PhD-hallgató, DE
Erős Vilmos habil. egyetemi docens, DE
F. Molnár Mónika tudományos munkatárs, MTA BTK
Fodor Mihályné ny. főisk. adjunktus, NYF; a KLIÓ szerkesztője, DE
Gyarmati Enikő történész, abszolvált PhD-hallgató, EKE
Hendrik Dávid PhD-hallgató, DE
Kurunczi Jenő PhD történész, Gyula
Madarász Imre CSc. habil. egyetemi docens, DE
Murber Ibolya habil. egyetemi docens, ELTE BTK
Peterecz Zoltán PhD egyetemi docens, EKE
Sashalmi Endre PhD. habil. egyetemi tanár, PTE BTK
Szilágyi Imre ny. tudományos főmunkatárs, Magyar Külügyi Intézet
Takács Bálint PhD-hallgató, DE
Varga Dániel PhD-hallgató, ELTE Új- és Jelenkori Történeti Tanszék
Végh Loretta Vivien MA-hallgató, DE
Veszprémy Márton történész, könyvtáros, OSZK

(Rövidítések: DE: Debreceni Egyetem; EKE: Eszterházy Károly Egyetem, Eger; ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; MTA BTK: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont; NYF: Nyíregyházi Főiskola (ma NYE: Nyíregyházi Egyetem); PTE BTK: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; OSZK: Országos Széchényi Könyvtár

Felhívás

Kérjük szerzőinket, hogy négyévesnél régebbi anyagot ne válasszanak ki ismertetésre! Elvárjuk, hogy a recenziók szerzői mindenkor a szakma erkölcsi normáinak megfelelően dolgozzanak, és írásuk benyújtásával egyúttal vállaljanak felelősséget a hatályos szerzői jogszabályok megtartásáért! Másodközlésre, kérjük, ne küldjenek a KLIÓ-ba ismertetéseket! Várjuk korábbi és újabb szerzők ismertető írásait!

A KLIÓ Alapítvány kuratóriuma és a szerkesztőség

TARTALOM

Ókor

- Giorgio Ravegnani: Theodóra – A mindenható császárné és aki felette ítélkezett (*Madarász Imre*) 3
- Robin B. Barnes: Asztrológia és reformáció (*Veszprémy Márton*) 6

Kora újkor

- Yaron Ayalon: Természeti katasztrófák az Oszmán Birodalomban – Pestis, éhínség és egyéb természeti csapások (*F. Molnár Mónika*) 11
- Catherine Fletcher: Diplomácia a reneszánszkori Rómában (*Fodor Mihályné*) 16
- Lloyd Strickland: Leibniz egyiptomi terve (1671–1672): a szent háborútól az ökumenizmusig (*Hendrik Dávid*) 25
- Jekatyerina Boltunova: „Tőled, veled és dicsőségedre”: II. Péter, mint I. Péter (*Kurunczi Jenő*) 33
- Volker Sellin: Európai monarchiák 1814-től 1906-ig: a restaurációk százada (*Sashalmi Endre*) 38

Újkor

- Marco Bellabarba: A Habsburg Birodalom olasz szemmel (*Varga Dániel*) 42
- Rolf Graber: A svájci közvetlen demokrácia keletkezéstörténete (*Gyarmati Enikő*) 45
- Elisa Della Mea – Egidio Madussi: Az artegnai fecskék – Vendégmunkások Svájcban, Franciaországban és Németországban (*Blaskó Barbara*) 50

Mario Salzano: A Fonte d'Amore-i hadifogolytábor az első világ- háborúban (<i>Takács Bálint</i>)	56
Regina Fritz, Grzegorz Rossoliński-Liebe, Jana Starek (szerk.): Alma Mater Antisemitica (<i>Végh Loretta Vivien</i>)	61
Walter Rauscher: Közép-Európa bukása, 1918–1939 (<i>Murber Ibolya</i>)	65
Mark Dyreson: Az olimpiai mozgalom átalakulása az 1984-es játékok fényében (<i>Debreceni Márk</i>)	70
Hilde Restad: Az amerikai kivételesség az amerikai külpolitikában (<i>Peterecz Zoltán</i>)	76
Aleksander Lorenčič: A szlovén gazdaság története 1990 után (<i>Szilágyi Imre</i>)	82
Historiográfia	
Stefan Berger: A múlt, mint történelem (<i>Erős Vilmos</i>)	90

A Fonte d'Amore-i hadifogolytábor az első világháborúban

Mario Salzano, az olaszországi Teramói Egyetem munkatársa hosszú időn keresztül egy közép-itáliai falu, Fonte d'Amore mellett kialakított hadifogolytábor első világháborús történetével foglalkozott. Alapos gyűjtést végzett a L'Aquilai Állami Levéltárban (*Archivio di Stato dell'Aquila*) és annak sulmonai fióklevéltárában (Fonte d'Amore Sulmonától néhány kilométerre, L'Aquila megyében található), ezenkívül a Rómában található Olasz Hadsereg Vezérkari Levéltárában (*Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito italiano*) és az Olasz Állami Központi Levéltárban (*Archivio Centrale dello Stato*) őrzött, hadifogsággal kapcsolatos iratokat is felhasználta.

Tanulmánya négy részből áll. Az első, rövidebb fejezetben, melynek címe: *A csend rabjai*, arról ír, hogy mennyire feldolgozatlan még – száz év után is – az osztrák-magyar katonák itáliai hadifogságának története. Olasz történész kollégája, *Giovanna Procacci* megállapításából indul ki, mely szerint az első világháborús hadifogság iránti érdeklődés az 1980-as évek végétől kezdett kibontakozni, a *Historikerstreit* hatására. De nemcsak a német, hanem a francia történészek is intenzíven kutatták a témát. Az olaszok azonban csak a második világháborús hadifogsággal kapcsolatban végeztek bőséges és sokrétű munkát. A szerző szerint azért is lenne szükség a téma feldolgozására, mert köztudott, hogy a hadifogság igen elterjedt Olaszországban (országszerte voltak fogolytáborok, a számuk meghaladta a 150-et), és hatással volt a háború kimenetelére (gondolhatunk például a tanulmánya tárgyát is képező csehszlovák légió létrehozására, amelyben egykori cseh és szlovák hadifoglyok harcoltak immár Olaszország oldalán az Osztrák–Magyar Monarchia ellen), és a nemzetközi kapcsolatok alakulására. Salzano azt is megállapítja, hogy az olasz történészek tollából több munka született az olasz katonák németországi és ausztriai hadifogságáról, mint a német és osztrák-magyar hadifoglyok olaszországi helyzetéről. Az előbbi kategória legismertebb kutatói közé

sorolja Giovanna Procacci mellett *Mario Isnenghit* és *Giorgio Rochat*-t, míg az utóbbi vonatkozásában megemlíti a két eddigi legnagyobb munkát: *Alessandro Tortato Hadifogság Olaszországban (1915–1919)*¹ és *Luca Gorgolini Asinara nyomorultjai*² című monográfiáját. Konkrétan a csehszlovák légio történetével pedig egyre több cseh, szlovák, valamint olasz történész foglalkozik a háború centenáriuma óta. Munkájuk fő jellegzetesége, hogy – Salzanóhoz hasonlóan – nemcsak a nagyobb római levéltárak anyagát használják fel a korábbi munkákkal ellentétben, hanem az egykori fogolytáborok környékén működő gyűjteményeket is átvizsgálják és kiaknázzák. Ez is alátámasztja, hogy Salzano tanulmánya hiánypótlónak számít.

A szerző a második fejezetben bemutatja az Abruzzo tartományban kialakított hadifogolytáborokat, részletesen kitérve a Fonte d'Amore-i tábor megépítésének körülményeire. Abruzzóban két nagyobb és négy kisebb kapacitású hadifogolytábort létesítettek az olaszok: Avezzanóban és Fonte d'Amorében több ezer, a sulmonai Szentlélek Apátságban (melyet az 1294-ben történt lemondásáról ismertté vált V. Celesztin pápa alapított) és az I. Umberto kaszárnnyában, továbbá Cittaducalében és Bucchianicóban több száz hadifoglyot tartottak. A hadifogolytáborok irányítását és őrzését a hadsereg végezte; az abruzzói táborokat az anconai székhelyű VII. hadtestre bízták. A táborok elhelyezkedését a vasúti hálózat és egyéb infrastrukturális szempontok szerint határozták meg. A fent említett helyszínek kiválasztása mellett három fontos érv is szólt. Az egyik, hogy ezeknek a városoknak a közelében már működtek katonai állomások, ami az őrzés miatt volt fontos. A másik, hogy a térségben 1915 januárjában erős földrengés volt, melynek következtében például csak Avezzanóban 30 ezer lakos vesztette életét. A hadifoglyokat a földrengés sújtotta épületek helyreállítására, illetve újjáépítésénél kívánták tehát felhasználni, ami végül meg is valósult. A harmadik érv szintén a hadifoglyok munkára fogásával volt kapcsolatban: a térség gazdaságának vezető ága a mezőgazdaság, ezért pótolni kellett a munkaerőt a földeken, de az élelmiszeriparban is dolgoztatták őket.

A Fonte d'Amore melletti hadifogolytábort 5000 férőhelyesre tervezték; építését 1916. január 12-én kezdték meg a belügyminiszter rendelete nyomán. A chieti székhelyű hadmérnökség irányította a munkálatokat,

1 Tortato, Alessandro: *La prigionia di guerra in Italia (1915–1919)*. Milánó, Mursia, 2004.

2 Gorgolini, Luca: *I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austroungarici nella prima guerra mondiale*. Milánó, Utet, 2011.

melynek leírásához Salzano a mérnökség archívumában is kutatott.³ A hadifogolyügyi bizottság döntése értelmében azokat a hadifoglyokat tervezték ebbe a táborba átszállítani, akiket a szerbek ejtettek fogságba, majd meneteltettek Albániába, ahonnan az olaszok a Szamár-szigetre vitték őket. Végül azonban, a súlyos mértékben elterjedt járványok (kolera, tífusz, TBC) ezt megakadályozták. A tábort mindenestre kibővítették 1917 végére, hogy újabb ötezer hadifoglyot helyezhessenek el benne. Eredetileg fából, a bővítés során azonban már téglából építették a barakkokat, amelyekben átlagosan 87 hadifogoly lakott. Mivel az egész tábor egy 4,5 hektárnyi területen feküdt, melyből 3,5 hektárt tett ki a foglyok részére felállított 152 barakk, egy hadifogolynak 80 cm-nyi hely jutott.

A harmadik fejezet címe: *Élet a Fonte d'Amore-i táborban és rajta kívül*. Ebben a fejezetben közli a szerző a helyi (sulmonai) levéltárban őrzött iratokból (főként önkormányzati, ill. prefektusi rendeletek és levelezések, halotti anyakönyvek) levont következtetéseit. A 600 fős kapacitású I. Umberto kaszárnnyában 1916. január 1-én 319 hadifogoly volt, ahol az ellenségtől dezertált katonákat őrizték (vezérkari utasításra nem őrizték egy helyen a dezertőr és a nem dezertőr hadifoglyokat). A Fonte d'Amore-i táborba fél évvel később, 1916. június 7-én érkeztek az első hadifoglyok. L'Aquila prefektusa már két nappal korábban kiadott egy körlevelet, amelyben arról tájékoztatta a körzetéhez tartozó önkormányzatokat, hogy milyen frissen meghozott miniszteri és vezérkari rendelkezések szabályozzák a hadifoglyok felhasználását munkavégzés céljából. Salzano idéz a körlevélből, felsorolva, milyen konkrét munkákra foghatták a hadifoglyokat, és hozzáteszi, hogy mezőgazdasági, ipari és útépitési munkára nemcsak közigazgatási szervek, de magánszemélyek is kérhettek hadifoglyokat a táboroktól. Egy konkrét példát is hoz: 1916. szeptember közepétől kezdve 300 sulmonai hadifogoly dolgozott a Morrone-hegyek erdősítésén. Ugyancsak a foglyotábori élet bemutatásához tartozik az élelmezési körülmények vizsgálata. Salzano rögzíti, hogy az 1917-es évben nemcsak a hadifoglytábort, de Sulmona város népességét is súlyosan érintette az élelmiszerhiány. A Fonte d'Amore-i foglyotábor részére csupán kb. 300 kg kenyér készült naponta, s mivel a hadifoglyok száma meghaladta a 3600-at (az év elején), egy hadifogolynak nem jutott 10 dkg kenyérnél több egy napra. Egyébiránt a Szerző a városi lakosságra vonatkozó élelemkorlátozásokat is tárgyalja cikkében. Az élelemhiányra

3 A hadmérnökség iratait maga a mérnökség őrzi, nem egy levéltár, ezért a Salzano által használt *archivio* szót itt célszerűbb kivételesen archívumként értelmezni, nem pedig levéltárként.

visszavezethetően 1917-ben szokatlanul magas volt a hadifoglyok halálózási mutatója (66 fő, a többségük magyar).

A negyedik fejezet a csehszlovák légió és a Fonte d'Amore-i foglyotábor közötti kapcsolatról szól. Salzano abból indul ki, hogy az olasz vezérkar 1916 júniusában elrendelte, hogy a hadifoglyokat nemzetiségi alapon külön kell őrizni (németeket és magyarokat egy csoportban, egy másikban pedig az Osztrák–Magyar Monarchia – ahogyan az olaszok fogalmaztak – „elnyomott” nemzetiségeit). Akkor ezt a döntést a nemzetiségek közötti atrocitások elkerülésével indokolták. Csaknem két évvel később azonban az elkülönítés kiváló alapot jelentett a csehszlovák légió létrehozásához. A cseh és szlovák hadifoglyokat 1917-ben még Campania tartomány táboráiba gyűjtötték, 1918-ban viszont már célzottan Fonte d'Amoréba és Folignóba (ez utóbbi a szomszédos Umbria tartományban található). Más táborok cseh és szlovák hadifoglyait is Fonte d'Amoréba szállították. Az „Osztrák–Magyar Monarchia elnyomott nemzetiségeinek kongresszusán” a csehek, szlovákok, jugoszlávok, románok és lengyelek azt a nyilatkozatot tették az olasz kormánynak, hogy céljuk a függetlenség, és készek harcolni az Olasz Királyság oldalán. Megszületett az elhatározás, hogy a cseh és szlovák hadifoglyok egy légiót fognak alkotni, melynek centruma a Fonte d'Amore-i tábor lett. (Az ötlet nem volt újkeletű, hiszen Oroszországban és Franciaországban már működtek ilyen jellegű légiók.) A cseh és szlovák foglyokat ott kívánták egybegyűjteni, illetve az ott őrzött egyéb nemzetiségű hadifoglyokat pedig megpróbálták átszállítani másik táborba, de mindkét műveletet nehezítette, hogy a táborban rendkívüli mértékben elterjedt a spanyolnátha. 1916 és 1920 között 389 hadifogoly hunyt el a táborban, akik közül 189 csak 1918-ban. A szerző arra is kitér, hogy nem minden cseh és szlovák hadifogoly jelentkezett a légióba. Egyesek nem akartak visszatérni a „háború poklába”, mások pedig a Monarchia iránti hűségüknek adtak hangot. A táborot Chiays ezredesre bízták, aki olasz katonaként előzőleg megjárta a német hadifogságot. Chiays kedvezményeket adott a légióba jelentkezők számára (szabad kijárás, fellépési lehetőség a zenészeknek a városi ünnepeken), illetve gondoskodott arról, hogy a városi lakosság jobban megismerje a légiósokat, egyfajta legitimációt biztosítandó az ügynek. 1918 júniusában a légió létszáma elérte az 5476 főt, a következő hónapban csatlakozott hozzájuk még 1006 fő. 1918. október 28-án létrejött a Csehszlovák Köztársaság, melynek kormánya a Csehszlovák Nemzeti Tanács lett (ideiglenes párizsi székhellyel). Ennek ellenére nem ment olyan gyorsan a csehszlovák légió harcosainak, illet-

ve a hadifogolytáborokban maradt cseheknek és szlovákoknak a „haza-utazása”, a Milánótól nem messze fekvő Gallaratén keresztül.

A tanulmány záró fejezetében Salzano a cseh–szlovák nemzeti mozgalomra vonatkozó megállapításait közli. Hangsúlyozza, hogy a mozgalom nem volt egységes, és felsorolja, milyen okok vezettek oda, hogy a hadifogságban a függetlenség-, illetve a Habsburg-párti csehek és szlovákok közötti feszültség jelentősen fokozódott.

Mario Giulio Salzano: *Il campo di concentramento per prigionieri di guerra di Fonte d'Amore e la formazione della Legione cecoslovacca (1916–1918)* (A Fonte d'Amore-i hadifogolytábor és a Csehszlovák Légiónak megalakulása, 1916–1918) In: Patrizia Gabrielli (szerk.): *Corpi dissidenti. Genere, sessualità, scienza nei movimenti degli anni settanta-ottanta. Storia e problemi contemporanei*, n. 71. Franco Angeli Editore, 2016, 139–160.

Takács Bálint